

Міхно О. П. Перші кроки наукового обґрунтування педагогічної характеристики учнів загальноосвітньої школи (1940—1960-ті рр.). I Міжнародная науч.-практ. конф. «Актуальные проблемы современной психологии. социологии и педагогики», 5—7 декабря 2013 г., Донецк: Материалы конф. / Аспект : научн. журнал. № 23. Т. 1. Донецк: ООО «Цифровая типография», 2013. С. 3—16.

**ПЕРШІ КРОКИ НАУКОВОГО ОБґРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
(1940-1960-ті рр.)**

О.П. Міхно

Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ (Україна)

Анотація. У статті проаналізовано дисертаційні дослідження та статті у фаховій педагогічній періодиці 1940-1960-х рр., присвячені проблемі педагогічної характеристики учнів загальноосвітньої школи. Встановлено, що зазначена проблема розглядалася науковцями в контексті розроблення принципу індивідуального підходу до учня. Доведено, що з огляду на соціокультурну ситуацію в СРСР у досліджуваний період, наукові праці з проблеми педагогічної характеристики містять виразну ідеологічну складову. Наведено кілька програм (схем) вивчення учня та складання його характеристики.

Ключові слова: педагогічна характеристика, вивчення учня, індивідуальний підхід, програма (схема) педагогічної характеристики.

Михно Александр Петрович
Институту педагогик Национальной академии
педагогических наук Украины
г. Киев (Украина)

**Первые шаги научного обоснования педагогической характеристики учащихся
общеобразовательной школы (1940-1960-е гг.)**

Аннотация. В статье проанализированы диссертационные исследования и статьи в профессиональной педагогической периодике 1940-1960-х гг., посвященные проблеме педагогической характеристики учащихся общеобразовательной школы. Установлено, что указанная проблема рассматривалась учеными в контексте разработки принципа индивидуального подхода к ученику. Доказано, что, учитывая социокультурную ситуацию в СССР в исследуемый период, научные работы по проблеме педагогической характеристики включают выразительную идеологическую составляющую. Приведены несколько программ (схем) изучения ученика и составление его характеристики.

Ключевые слова: педагогическая характеристика, изучение ученика, индивидуальный подход, программа (схема) педагогической характеристики.

Oleksandr Mikhno
Institute of Pedagogy of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
Kyiv (Ukraine)

**first steps of scientific study the pedagogical characteristics of pupils of secondary school
(1940-1960)**

Abstract. The paper analyzes the dissertation research and articles in professional periodicals pedagogical 1940-1960-ies, devoted to the problem of pedagogical characteristics of pupils of secondary schools. Found that this problem was considered by scientists in the context of the development of the principle of individual approach to student. It is proved that given the socio-cultural situation in the Soviet Union during the study period, studies on the problem of pedagogical characteristic include an expressive ideological component. Is given a few programs (schemes) pupil learning and the construction of its characteristics.

Keywords: pedagogical characteristic, study of pupil, individual approach, the program (scheme) pedagogical characteristic.

Постановка проблеми. Педагогічна характеристика особистості учня належить до найменш досліджених феноменів в історії вітчизняної школи і педагогічної науки. Тим часом, всебічне історико-педагогічне вивчення цього феномена є надзвичайно актуальним у контексті становлення і розвитку сучасної особистісно орієнтованої освіти, де індивідуальний підхід до учня як суб'єкта навчального процесу є засадничим дидактичним принципом. Однак, незважаючи на загальноновизнану значущість індивідуального підходу, у практиці роботи школи він повною мірою реалізується далеко не завжди. Одна з причин цього, на нашу думку, полягає у недостатньому використанні такого засобу вивчення учня, як педагогічна характеристика, яка допомагає розібратися у всій індивідуальній своєрідності школяра і накреслити оптимальні шляхи формування його особистості. Між тим, в історії вітчизняної школи та педагогіки накопичено певний досвід у розробленні шкільних характеристик як щодо прийомів і способів їх складання, так і щодо їх змісту. Водночас наукові праці, що висвітлюють наукове обґрунтування характеристики учня в історичній ретроспективі, наразі відсутні. Це і зумовило вибір теми нашого дослідження, **мета якого:** аналіз наукових підходів до проблеми педагогічної характеристики учнів загальноосвітньої школи у 40-60-х рр. ХХ ст.

Основні результати дослідження. На основі змін, що відбувалися в усіх сферах життя суспільства, і, зокрема, в освіті, окреслений період нами розділено на 2 етапи. 1-й етап – друга половина 1940-х – середина 1950-х років: у сфері освіти відбувається відновлення довоєнного рівня початкового навчання, починається здійснення семирічної освіти в сільській місцевості (1949), вводиться політехнічне навчання (1952). Особливістю змісту навчально-виховного процесу цього етапу стало посилення ідейно-політичного впливу на учнів. За період з 1946 по 1951 р. було прийнято 12 постанов ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань: «Про журнали «Звезда» і «Ленинград», «Про кінофільм «Большая жизнь» та ін. Наслідуючи вище керівництво, ЦК КП(б)У в 1946 р. ухвалює постанови «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», в 1947 р. – «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР». Об'єктом переслідувань були обрані літератори, митці, вчені. Щодо загальноосвітньої школи ЦК КП(б)У в 1946 р. було ухвалено постанови «Про заходи до подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» та «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми». В зазначених партійних документах відзначалося, що в «багатьох школах викладання хибує на аполітичність», уроки проводяться «на низькому ідейно-політичному рівні», добір і апробація підручників доручається «малокваліфікованим особам, а іноді особам, які не заслуговують політичного довір'я». Резолютивна частина постанов зобов'язувала Міністерство освіти УРСР встановити суворий і систематичний контроль за роботою шкіл, висвітлювати в пресі ідейно-політичний зміст викладання, звернути особливу

увагу на підвищення ідейно-політичного рівня вчителів з метою широкої пропаганди комуністичних ідей у навчально-виховному процесі, посилення роботи з виховання в учнів відданості радянському ладу, комуністичній партії [9. с. 90-98].

2-й етап – середина 1950-х – перша половина 1960-х років – характеризується глибокими змінами всіх сторін життєдіяльності суспільства, що об'єднуються в одне поняття – «політична відлига». Важливе значення в цих змінах відводилося й освіті. Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) замість загального обов'язкового семирічного вводиться загальне обов'язкове восьмирічне навчання, починається перехід до загальної середньої освіти, проводиться політехнізація школи. Однак, незважаючи на певну демократизацію суспільства, розвінчання культу особи Сталіна, одним із головних завдань загальноосвітньої школи залишається формування в учнів комуністичного світогляду, рис «нової» радянської людини.

Отже, протягом досліджуваного періоду радянська педагогіка, як і інші гуманітарні науки, розвивалася виключно в регламентованих ідеологічних межах. З огляду на це, специфічною ознакою усіх наукових праць з проблеми педагогічної характеристики школяра є виразна ідеологічна складова.

Джерелами нашої наукової розвідки є дисертаційні дослідження з окресленої проблеми, а також фахова педагогічна періодика 1940-1960-х рр. Розпочинаючи аналіз цих джерел, наголосимо, що проблема педагогічної характеристики у досліджуваній період розглядається вченими у зв'язку з активним розробленням принципу індивідуального підходу до учня.

Першою ґрунтовною публікацією на цю тему стала стаття Б. Ананьєва «Психологія індивідуального підходу у виховній роботі класного керівника» (1945) [1]. Зауважимо, що автор спеціально не розглядає педагогічну характеристику учня, однак, наголошуючи, що для ефективної роботи класного керівника йому необхідно знати своїх вихованців, порушує питання про методику вивчення учнів учителем. Виділяючи спостереження як один з провідних методів вивчення школяра, Б. Ананьєв радить фіксувати ці спостереження у спеціальному щоденнику: «Щоденник учителя міг би являти собою таку ж хвилюючу повість і такий же високий науковий інтерес, як щоденник арктичного дослідника, льотчика, штурмана, винахідника чи режисера. Творчі шукання, сум невдач і радості успіхів педагогічної роботи, невибагливі описи труднощів і прийомів, з допомогою яких вони усувались... мають закріпитись у записках і щоденниках учителя, які стали б, насамперед, центром його власної педагогічної лабораторії» [1, с. 62]. Як побачимо, ведення вчителем спеціального щоденника як способу фіксування даних спостережень за учнем з метою складання педагогічної характеристики згодом буде підтримане іншими вченими і ввійде у практику роботи класного керівника.

В 1947 р. в журналі «Советская педагогіка» побачила світ розлога стаття С. Рівеса «Вивчення учнів у процесі навчально-виховної роботи школи», один з розділів якої має назву «Педагогічні характеристики, їх місце і значення в

системі вивчення учнів». На думку вченого, характеристика учня – це підсумок, завершення довгого шляху вивчення конкретних виявів поведінки учня: в навчанні, суспільній праці, розвагах і відпочинку, у взаємовідносинах із класом. Вони є дуже важливим матеріалом для оцінки результатів навчання і виховання учня у минулому навчальному році і для вироблення плану педагогічної роботи з ним у наступному [10, с. 6]. Автор вважає за необхідне складати у школі на кожного учня характеристики трьох типів: перший тип – це характеристика, що складається вчителем під час переходу учня з I-го до II-го класу, другий тип – це щорічні доповнення до першої характеристики, де відзначаються зміни, що відбулися з учнем за рік, його просування за цей рік і третій тип – це підсумкова характеристика на учнів випускних класів – VII-го і X-го [10, с. 6-8]. Але С. Ріверс не дає відповіді на питання, на основі чого і яким чином має складатися характеристика кожного із цих трьох типів.

Одна з перших спроб розробити програму вивчення учня, зокрема її методичний аспект, була зроблена колективом учених під керівництвом І. Каїрова – президента заснованої у 1943 р. Академії педагогічних наук РРФСР. Окремі результати цієї роботи публікувалися на сторінках журналу «Советская педагогика» у 1945-1947 рр., а узагальнено і систематизовано дослідження у праці «Вивчення учнів у процесі їх виховання і навчання» (1947) [6]. Вчені стверджували, що всебічне вивчення учнів учителем – перша ланка педагогічного процесу, яка є органічною складовою індивідуального підходу до учня. Дослідники справедливо вважали, що вивчення учнів є не самоціллю, а засобом, що забезпечує виховання, тобто має прикладну спрямованість і педагогічну мету. Однак під педагогічною метою вони розуміли з'ясування причин неуспішності і надання учневі індивідуальної допомоги. У пошуку цих причин вчені звернулися не до теоретичних уявлень про особистість і особливості розвитку її окремих сторін, а до аналізу недоліків морального та вольового виховання. Вони вважали, що прогалини у знаннях, несумлінне ставлення до навчання, відсутність наполегливості, старанності, бажання працювати тощо усуваються, якщо в учня сформувані серйозне, свідоме ставлення до навчальних обов'язків, виховати волю та характер, дисциплінованість, сумлінність, цілеспрямованість, впевненість у своїх силах. Згідно з такими уявленнями, розроблена програма (схема) вивчення учня і, відповідно, педагогічна характеристика як підсумок цього вивчення містила сім розділів: 1) загальний розвиток учня, 2) його успішність, 3) ставлення до навчання, 4) дисципліна, 5) поведінка, 6) суспільне обличчя, 7) вольові якості. Основним недоліком цієї програми сучасна російська дослідниця Г. Урунтаєва вважає її описовий характер, спрямованість на констатацію, а не на аналіз фактів [16, с. 107]. Ми поділяємо цю думку, адже через описовість програми вчителі, які вивчали за нею учнів, не удосконалювали свої уміння спостерігати, переходити від фактів до висновків і узагальнень, обґрунтовувати вибір методів впливу на учня. Хоча педагоги прагнули зрозуміти основні риси особистості учня і на цій основі пояснити його поведінку, досить поширеними виявилися формальні педагогічні характеристики, складені у вигляді коротких відповідей

на всі, а досить часто – лише на частину питань схеми. Навіть за наявності висновків про учня в характеристиках були відсутні факти, на основі яких ці висновки були зроблені; не висвітлювалася та виховна робота, яку провів учитель на підставі своїх спостережень.

У 1948 р. в журналі «Советская педагогика» опубліковано роботу психолога О. Шнірмана «Психологічні основи вивчення особистості учнів» [19], де автор робить спробу дати концепцію особистості, на основі якої висуває принципи вивчення вчителем учня. Важливим висновком О. Шнірмана про способи вивчення особистості є твердження, що «психіка і свідомість людини, психологічні риси її особистості і формуються, і виявляються в діяльності», а отже, вивчення особистості має здійснюватися через її діяльність, оскільки «через зовнішній прояв діяльності дитини можна розкривати мотиви її діяльності» [19, с. 68]. Автором сформульовано і провідні принципи вивчення учня, засновані на розумінні особистості та особливостей її формування. На його думку, такими принципами є: необхідність вивчати учня в умовах його життя і діяльності в колективі; необхідність вивчати школяра в розвитку; виділення в процесі вивчення сильних сторін учня, які мають стати опорою у процесі його подальшого виховання. Обґрунтовуючи принцип вивчення особистості учня у розвитку, в динаміці, О. Шнірман порушує питання про «документацію педагогічного спостереження за учнями» [19, с. 72]. Покладатися лише на пам'ять учителя не варто, адже певні факти з життя класу чи поведінки окремих учнів неминуче випадають із пам'яті навіть дуже спостережливого вчителя. Відтак постає необхідність повсякденної фіксації спостережень учителя у спеціальному щоденнику – «документі величезного значення і для правильної організації виховної роботи, і для знання класним керівником «історії характеру» кожного учня» [19, с. 73]. Щодо власне педагогічної характеристики, програми її складання, то О. Шнірман наполягає, що не може бути єдиної універсальної схеми для складання характеристики будь-якої людини. Вчений вважає, що побудова характеристики конкретної живої особистості має виходити, насамперед, з її своєрідності, і, залежно від неї, виділяти на перший план ті сторони особистості, навколо яких групуються інші риси людини [19, с. 62].

Проблема педагогічної характеристики учня загальноосвітньої школи починає активно розроблятися у 1950-х роках, коли було захищено цілу низку кандидатських дисертацій, повністю або частково присвячених цій проблемі. Так, у дослідженні П. Войтика «Вивчення учнів учителем – шлях підвищення навчально-виховної роботи школи» (1950) акцентовано, що «лише той учитель, який знає своїх вихованців, може правильно організувати індивідуальний підхід до них» [4, с. 6-7]. Відводячи педагогічній характеристиці провідну роль у реалізації індивідуального підходу, автор наголошує, що «шкільні характеристики, які завоювали останнім часом належне місце серед інших педагогічних документів школи, пишуться вчителями «не для того, щоб вони лежали у особовій справі школяра, а для того і з тим, щоб їх дані слугували основою і могли бути використані у здійсненні індивідуального підходу до

учня, щоб вони відображали суспільно-політичне обличчя зростаючої радянської людини» [4, с. 12]. П. Войтик вважає, що характеристика учня має показувати його «позитиві і негативні сторони, його розвиток, шкільну успішність і досягнення вчителя у справі виховання і навчання» [Там само].

Є. Здорова-Устінова у дисертації «Індивідуальний підхід класного керівника до учнів у радянській школі» (1952) аргументовано доводить, що «індивідуальний підхід починається з вивчення учня. Вивчення особистості дитини – це перший момент індивідуального підходу» [5, с. 3]. Результатом вивчення учня, – стверджує автор, – є педагогічна характеристика, яка розкриває особистість дитини, відображає підсумки роботи школи та сім'ї і показує напрям виховної роботи з учнем у подальшому його вихованні та навчанні. Відзначимо, що Є. Здорова-Устінова вперше у радянській педагогічній науці чітко визначає принципи, яким має відповідати педагогічна характеристика як основа індивідуального підходу до учня: «1) Всебічно розкривати особистість учня, не обмежуючись питаннями успішності і дисципліни; 2) показувати процес формування особистості, зростання і розвиток дитини, причини, якими зумовлена поява тих чи інших індивідуальних особливостей. Необхідно у процесі складання педагогічної характеристики школяра враховувати попередню характеристику; 3) розкривати ставлення учня до навчання, якість його знань, здібності до навчання, а також прийоми готування уроків; 4) визначати педагогічні завдання, що стоять як перед школою, так і перед сім'єю у справі комуністичного виховання і підвищення успішності конкретного учня; 5) відображати основні напрями в роботі класного керівника з сім'єю школяра» [5, с. 9].

У дослідженні «Про індивідуальний підхід учителя до учнів 3-4 класів початкової і середньої школи в процесі навчання» (1954) І. Риданова, розглядаючи проблему педагогічної характеристики, зазначає: «Повноцінна шкільна характеристика відображає не лише індивідуально-психологічну своєрідність учня, але й містить конкретні вказівки на методи, засоби і прийоми, які дають у роботі з конкретним учнем найбільший педагогічний ефект. Характеристика знайомить не лише з позитивними рисами і якостями особистості учня, але й наявними недоліками, що можуть зміцнитися, якщо з ними не вести систематичної боротьби» [11, с. 11]. Автор доводить, що педагогічна характеристика учня – необхідна ланка в організації системи наступності в роботі вчителів. Вона має відображати індивідуальність школяра, тобто те, що відрізняє його від багатьох інших учнів і що необхідно враховувати в наступній роботі з ним: «Не та характеристика буде педагогічно цінною, яка про все говорить потроху, але та, яка вказує на сутність індивідуальності дитини і накреслює перспективні лінії подальшої педагогічної роботи над удосконаленням її особистості» [Там само].

У дисертації Є. Балашова «Робота класного керівника 5-7 класів з вивчення учнів» (1954) автором аргументовано, що глибоке, всебічне знання кожного конкретного учня в практиці його виховання забезпечує

індивідуальний підхід до нього, що в свою чергу призводить до підвищення успішності, до формування комуністичного світогляду, відповідних рис волі і характеру, тобто до виховання «нової людини», гідної своєї епохи, активного будівника комунізму [3, с. 5]. Підкреслюючи важливу роль характеристики у здійсненні індивідуального підходу, автор наголошує: «аналізуючи і узагальнюючи результати тривалого і систематичного вивчення учнів, класний керівник на кожного школяра складає педагогічні характеристики. В характеристиках відображається не лише індивідуальна своєрідність дитини, але й вказуються шляхи і засоби її подальшого виховання» [3, с. 5-6]. На основі характеристик класні керівники і вчителі планують всю свою роботу з дітьми, здійснюють індивідуальний підхід до них. Педагогічні характеристики є орієнтиром для класного керівника чи вчителя, що лише починає працювати в класі. Складаються характеристики на основі аналізу матеріалу, зібраного у щоденнику класного керівника в результаті тривалого вивчення учнів [3, с. 14].

У кандидатській дисертації Г. Самброта «Вивчення вчителем учнів і складання на них психолого-педагогічної характеристики (відповідно до умов педагогічних училищ)» (1954) висвітлено проблему вивчення учнів педагогічних училищ викладачем, а також наведено програму вивчення, що містить такі пункти: 1) загальні анкетно-паспортні відомості; 2) місце і роль учня в колективі; 3) вплив на учня сім'ї, побуту, оточення; 4) ставлення учня до навчальної роботи, підвищення загального розвитку; 5) зростаючі ідейно-моральні риси образу нової людини; 6) зростаючі риси та навички вчительської професії; 7) педагогічна допомога, якої потребує учень. Незважаючи на те, що ця схема призначена для вивчення учнів педагогічних училищ, вона, за винятком 6-го пункту, могла застосовуватися і в загальноосвітній школі [12].

І. Унт у дисертаційному дослідженні «Вивчення учнів і складання педагогічних характеристик класним керівником» (1955) ставить мету показати, що застосування принципу індивідуального підходу передбачає всебічне вивчення школяра за допомогою різноманітних методів (спостереження, бесіда, аналіз письмових робіт). Дослідниця доводить, що факти і враження, отримані у процесі вивчення учня, мають бути зафіксовані у відповідному документі – педагогічній характеристиці учня. На підставі аналізу педагогічних характеристик, складених вчителями Естонської РСР (проаналізовано характеристики, складені 566-ма класними керівниками), І. Унт доведено, що переважна більшість цих характеристик має формальний характер. Причиною цього автор вважає відсутність чіткої програми вивчення учня і складання педагогічної характеристики, а також низький рівень психологічних знань педагогів. І. Унт запропоновано шляхи підвищення рівня педагогічних характеристик в радянській школі: ведення класним керівником спеціального щоденника, матеріали якого мають стати основою для педагогічної характеристики, та підвищення рівня психологічної грамотності вчителів [15].

Проблему психологічної грамотності педагогів піднімає і Г. Костюк у статті «Завдання психології у поліпшенні роботи школи» (1956). Вчений доводить необхідність «озброєння учителів більш ґрунтовними знаннями

вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей, умінням спостерігати психічне життя учнів, придивлятися до того, як вони сприймають все те, що їм подається під час навчання, як його розуміють, що думають, переживають, чим живуть і до чого прагнуть» [7, с. 30]. Одним із шляхів підвищення рівня психологічних знань учителів Г. Костюк вважає «посилення психологічної практики студентів педвузів» [Там само].

В контексті нашого дослідження відзначимо, що саме у другій половині 1950-х років значна увага починає приділятися змісту педагогічної практики студентів – майбутніх учителів, зокрема вивченню ними індивідуально-психологічних особливостей дитини і складанню педагогічних характеристик учнів. У публікаціях К. Хоменка (1956, 1959) висвітлено роботу з означеного напрямку в Харківському державному педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди [17; 18]. На підставі аналізу програм вивчення учнів Сімферопольського, Запорізького, Дрогобицького та інших педагогічних інститутів автор доходить висновку, що вони орієнтують студента-практиканта лише на опис, на просту констатацію рівня розвитку школяра, в програмах відсутній розділ «Педагогічні висновки». Але навіть за наявності такого розділу, він не міг би реалізуватися, оскільки програма не орієнтує на аналіз причин тих чи інших фактів у розвитку учня. А без розкриття причин не можна зробити і педагогічних висновків, накреслити шляхи подальшої роботи з учнем. К. Хоменко наводить програму характеристики, складену кафедрою психології Харківського державного педагогічного інституту. Програма має 7 розділів: 1) загальні відомості про учня, 2) оволодіння знаннями і розвиток пізнавальних процесів учня, 3) формування дисциплінованості й розвиток волі учня, 4) розвиток почуттів, 5) розвиток спрямованості, 6) формування характеру учня, 7) загальні висновки [17, с. 72]. Принциповою відмінністю пропонованої програми є наявність у кожному розділі двох нових пунктів. В першому з них «формулюються вимоги аналізу причин впливу недоліків і успіхів у формуванні тієї чи іншої сторони особистості школяра, а в другому вимагається розробка педагогічних заходів, спрямованих на усунення виявлених недоліків і на виховання тієї чи іншої сторони особистості учня [Там само].

Етапною у розробленні проблеми педагогічної характеристики вважаємо статтю співробітника НДІ психології УРСР Б. Баєва «Шкільні характеристики учнів», опубліковану в журналі «Радянська школа» у 1956 р. На початку статті вчений зазначає, що кожного навчального року вчителі 1-4 класів і класні керівники 5-10 класів складають педагогічні характеристики на своїх учнів. Це передбачено керівними матеріалами про школу, в яких відзначається: «Необхідно, щоб характеристика учнів була дійсно педагогічною характеристикою, щоб вона відображала стан розумового, морального та фізичного розвитку учня, показувала його ріст і моральний склад, була насичена фактичним матеріалом» [2, с. 22]. На думку Б. Баєва, за своїм змістом характеристика являє собою «синтез знань про учня, узагальнення наслідків його виховання і навчання протягом навчального року». Поряд із свідомством про успішність вона є «своєрідним підсумком роботи школи з даним учнем,

показником конкретних наслідків роботи педагогічного колективу на певному етапі розвитку школяра» [Там само]. У статті наведено орієнтовну схему вивчення учня та складання його характеристики: «1) загальні відомості про учня, 2) успішність учня, 3) ставлення учня до навчання, 4) засвоєння учнем навчального матеріалу, його загальний розвиток, 5) громадсько-політична спрямованість учня та його характерологічні риси, 6) умови життя і праці учня в сім'ї, 7) висновки щодо дальшої роботи з учнем» [2, с. 23]. Важливо, що кожен пункт схеми конкретизується. Наприклад, ставлення учня до навчання пропонується розкривати за такими критеріями: «усвідомлення учнем своїх обов'язків перед школою та відповідальності за їх виконання; відвідування занять; навчальні інтереси учня; його позашкільні інтереси; участь у роботі гуртків; прояви неухважності, їх причини; виконання учнем домашніх завдань; відношення учня до оцінки його роботи, до своїх успіхів і невдач у навчанні» [Там само]. Б. Баєвим проаналізовано педагогічні характеристики учнів кількох шкіл м. Києва, на підставі чого вчений дійшов висновку про наявність істотних недоліків у цій справі: «Нерідко характеристики являють собою формальні відписки, поява яких викликана не завданнями виховання, а вимогами шкільної документації: написані й підписані, вони лежать в особових справах учнів, нікого й нічим не турбуючи» [2, с. 24]. Наводячи кілька характеристик, вчений аналізує їх, виділяючи позитивні і негативні моменти. Особливої уваги Б. Баєв надає психологічній стороні педагогічної характеристики, аргументуючи: «Індивідуальність, своєрідність учнів виявляються в їх інтересах, здібностях, емоційно-вольових якостях, особливостях їх темпераменту, характеру тощо. Психологічні особливості учнів позначаються на всій їх діяльності і на них треба зважати» [2, с. 26]. Наприкінці статті вчений дає кілька принципових зауважень відносно призначення характеристик, зазначаючи, що практичне значення характеристик в школах неприпустимо звужене: вони складаються з єдиною метою – для особових справ учнів. Цього недосить. Характеристика повинна стати робочим документом педагогічного колективу. З її змістом і висновками треба частіше ознайомлювати батьків, що тим самим подасть велику допомогу їм у вихованні своїх дітей. Нарешті, свою характеристику повинен знати сам учень – вона допоможе йому розібратися у самому собі [Там само].

На початку 1960-х років учені-педагоги продовжують розробляти проблему педагогічної характеристики учня як невід'ємну складову індивідуального підходу. Так, Д. Сонін у кандидатській дисертації «Застосування принципу індивідуального підходу до учнів у навчальній роботі» (1961) зазначає, що вивчення учнів і індивідуальний підхід до них – це дві сторони єдиного процесу. Педагогічна характеристика розглядається автором як запорука покращення успішності учня, адже, на його думку, результати вивчення учня, відображені у характеристиці, допоможуть вчителю й у підготовці до уроку, й під час проведення уроку, й у позаурочний час [13].

Найбільш глибоко проблему педагогічної характеристики учня в досліджуваний період розроблено В. Сухомлинським. У 1953 р. вчений

публікує у журналі «Народное образование» статтю «Педагогічна характеристика учня», де обґрунтовує власні погляди на зміст і призначення характеристики: «Індивідуальні особливості полягають насамперед у особливостях засвоєння навчального матеріалу. На кожному етапі навчання вчитель повинен мати уявлення про те, як учень засвоює матеріал, як він його запам'ятовує і заучує правила. Ось ця характеристика особливостей засвоєння учнем навчального матеріалу і набуття ним практичних навичок і має, нам здається, складати зміст педагогічної характеристики. Сюди мають входити особливості пам'яті учня, його роботи на уроці і під час виконання домашніх завдань» [14, с. 48]. Еволюцію поглядів видатного педагога щодо педагогічної характеристики учня висвітлено нами у спеціальних статтях [8; 20]. Тут додамо, що досвід практичної діяльності В. Сухомлинського у очолюваній ним Павлиській школі є яскравим наочним підтвердженням багатьох теоретичних положень тогочасної педагогічної науки. До того ж, загальновідомо, що В. Сухомлинський охоче ділився своїм досвідом, переймати який до Павлиша постійно приїздили освітяни не лише з усієї України, інших республік СРСР, але й з-за кордону. Отже, маємо підстави говорити про активний вплив практичної діяльності В. Сухомлинського на стан проблеми педагогічної характеристики у практиці роботи вітчизняної школи. Вважаємо, що цей аспект проблеми вартий спеціального дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на підставі аналізу наукових праць з проблеми педагогічної характеристики учня 1940-1960-х рр. нами встановлено, що ця проблема розглядалася вченими у зв'язку з розробленням принципу індивідуального підходу в навчально-виховному процесі вітчизняної школи. Дослідники відводили педагогічній характеристиці провідну роль у реалізації індивідуального підходу до учня (П. Войтик, І. Риданова, Є. Балашов), визначали її як засіб підвищення ефективності навчання (Д. Сонін), педагогічний документ, в якому фіксуються знання вчителя про учня з метою вироблення оптимальних шляхів формування його особистості (С. Рівес, І. Унт, Б. Баєв). Вченими запропоновано принципи вивчення учня (О. Шнірман) та кілька програм (схем) вивчення учня і складання його характеристики з різним ступенем деталізації і конкретизації індивідуальних рис школяра (І. Каїров, Є. Здорова-Устінова, Г. Самброс, Б. Баєв, К. Хоменко). З огляду на соціокультурну ситуацію, в усіх проаналізованих працях досліджуваного періоду наявні зримі ідеологічні орієнтири: педагогічні характеристики учнів обов'язково містили пункт про ідейно-моральні риси «нової» радянської людини. Заідеологізованість педагогічної науки 1940-1960-х рр. виявляється не лише у змісті, а й у мові наукових праць, яка рясніє конструкціями типу «озброїти вчителя», «завоювати належне місце», «вести боротьбу», «армія вчителів», «на фронті науки» тощо.

Всебічно і глибоко проблему педагогічної характеристики учня в досліджуваний період розробив В. Сухомлинський, у практичній діяльності якого реалізовано більшість вищевикладених теоретичних положень крізь призму власного бачення проблеми.

Як перспективи подальшого наукового пошуку нами визначено такі напрями дослідження: розроблення проблеми педагогічної характеристики особистості учня у педагогічній науці 1970-1980-х рр., педагогічна характеристика у практиці роботи загальноосвітньої школи 1940-1980-х рр., психолого-педагогічна характеристика як складова диференціації навчально-виховного процесу вітчизняної школи 40-80-х рр. ХХ ст.

Література

1. Ананьев Б. Г. Психология индивидуального подхода у виховній роботі класного керівника / Б. Г. Ананьев // Радянська школа. – 1945. – №5-6. – С. 60-67.
2. Баев Б. Ф. Шкільні характеристики учнів / Б. Ф. Баев // Радянська школа. – 1956. – №9. – С. 22-27.
3. Балашов Е. И. Работа классного руководителя V-VII классов по изучению учащихся : автореф. дисс... канд. пед. наук / Е. И. Балашов. – М., 1954. – 16 с.
4. Войтик П. Д. Изучение учащихся учителем – путь повышения учебно-воспитательной работы школы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / П. Д. Войтик. – Иркутск. – 1973. – 16 с.
5. Здорова-Устинова Е. Н. Индивидуальный подход классного руководителя к учащимся в советской школе : автореф... дисс. канд. пед. наук / Е. Н. Здорова-Устинова. – М., 1952. – 11 с.
6. Изучение учащихся в процессе их воспитания и обучения / под ред. И. А. Каирова. – М.-Л., 1947. – 68 с.
7. Костюк Г. С. Завдання психології у поліпшенні роботи школи / Г. С. Костюк // Радянська школа. – 1956. – № 11. – С. 21-30.
8. Міхно О. Еволюція поглядів В. Сухомлинського щодо психолого-педагогічної характеристики учня / О. Міхно // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Серія : Пед. науки. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Вип. 123. – Т. I. – С. 234–239.
9. Постанови партії та уряду про школу. – К.; Х. : Рад. шк., 1947. – 152 с.
10. Ривес С. М. Изучение учащихся в процессе учебно-воспитательной работы школьников / С. М. Ривес // Советская педагогика. – 1947. – № 7. – С. 3-18.
11. Рыданова И. И. Об индивидуальном подходе учителя к учащимся 3-4 классов начальной и средней школы в процессе обучения : автореф. дисс... канд. пед. наук / И. И. Рыданова. – М., 1954. – 15 с.
12. Самброс Г. Ф. Изучение учителем учащихся и составление на них психолого-педагогической характеристики (применительно к условиям пед. училищ) : автореф. дисс... канд. пед. наук / Г. Ф. Самброс. – М., 1954. – 18 с.
13. Сонин М. Д. Применение принципа индивидуального подхода к учащимся в учебной работе : автореф. дис... канд. пед. наук / М. Д. Сонин. – М., 1961. – 20 с.
14. Сухомлинский В. А. Педагогическая характеристика ученика / В. А. Сухомлинский // Народное образование. – 1953. – № 4. – С. 46-49.

15. Унт И. Э. Изучение учащихся и составление педагогических характеристик классным руководителем : автореф. дис... канд. пед. наук / И. Э. Унт. – Тарту, 1955. – 18 с.
16. Урунтаева Г. А. Психолого-педагогическая характеристика как средство изучения ребенка / Г. А. Урунтаева // Мир образования – образование в мире. – 2011. – № 2. – С. 102-111.
17. Хоменко К. Є. До питання вивчення особистості учня та складання його характеристики / К. Є. Хоменко // Праці республіканської психологічної конференції. – К. : Рад. школа, 1956. – Т. 6. – С. 68-73.
18. Хоменко К. Є. Питання вивчення особистості учнів та складання психолого-педагогічних характеристик / К. Є. Хоменко // Наук. записки НДІ психології УРСР. – К. : Рад. школа, 1959. – Т. 11. – С. 271-273.
19. Шнирман А. Л. Психологические основы изучения личности учащихся / А. Л. Шнирман // Советская педагогика. – 1948. – № 10. – С. 58-76.
20. Mihno O. Vasyl Sukhomlynsky on Psychological and Educational Characteristics of Student's Personality (Dedicated to the 95th Anniversary of Vasyl Sukhomlynsky's Birthday) / Oleksandr Mihno // Edukacja – Technika – Informatyka. Problemy kształcenia nauczycieli, Wyd. URz, red. Lib W., Walat W., Rzeszów 2013, s. 507-511.